

TIL – MILLATNING MA’NAVIY BOYLGIDIR

M.N. RAXIMJANOV,

STARS IU dotsenti, PhD.

artikovmuzaffaraka@gmail.com

M.N. MUXITDINOVA

STARS IU 1-bosqich talabasi

madinamuxiddinova2@gmail.com

<https://doi.org/10.47689/STARS.university-pp145-147>

Annotatsiya: *Til – millatning ma’naviy boyligidir. Til – davlat timsoli, mulki. Tilni asrash, rivojlantirish – millatning yuksalishi demak. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida davlat tilining maqomi huquqiy jihatdan mustahkamlab qo‘yilgan. Shu tariqa o‘zbek tili mustaqil davlatimizning bayrog‘i, gerbi, madhiyasi qatorida turadigan, qonun yo‘li bilan himoya qilinadigan muqaddas davlat ramziga aylandi.*

Kalit so‘zlar: *YUNESKO, Yo‘qolib ketish xavfi arafasida turgan jahon*

Бундан 31 йил муқаддам ўзбек тилига давлат тили мақоми берилган эди. Бу ўз даврида, том маънода, оламшумул воқеа бўлган эди. Чунки Беруний, Ибн Сино, Ал-Хоразмий, Ал-Фарғоний, Алишер Навоий, Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Бобур Мирзо сингари буюк сиймоларни етиштирган халқ тили йўқолиш арафасига келиб қолган эди. Мустақилликка илк қадамлар ташланаётган даврдаёқ Биринчи Президентимиз томонидан ўзбек тилига давлат тили мақомини бериш масаласи кун тартибига қўйилиб, бу иш амалга оширилган эди. Она тилимиз ўзбек тилига 1989 йил 21 октябрда давлат тили мақоми берилди. Бу мамлакатимиз, юртдошларимиз ҳаётидаги унутилмас, тарихий воқеага айланди. Агар ўшанда тил тўғрисида қонун қабул қилинмаганда эди, ўзбек тили ҳам тарих саҳифаларидан жой олган бўлармиди?!

Шуни таъкидлаш керакки, ўзбек тилига давлат тили мақомининг берилиши халқимизнинг миллий мустақилликка эришиш йўлидаги муҳим қадамларидан бири бўлган эди. Истиқлол йилларида мамлакатимизда барча соҳаларда бўлгани каби тилимиз тараққиётида ҳам муҳим ўзгаришлар юз берди. Ўзбек тилининг халқаро миқёсдаги обрўси ошди. “Давлат тили ҳақида”ги Қонун она тилимизнинг бор гўзаллиги ва жозибасини тўла намоён этиш билан бирга, уни илмий асосда ривожлантириш борасида ҳам кенг имкониятлар яратди. Олимлар ва мутахассислар томонидан илм-фан ва турли соҳаларга оид энциклопедия ва луғатлар, дарслик ва ўқув қўлланмалари чоп этилди. Мумтоз адабиётимиз намуналари, саксон мингдан зиёд сўз ва сўз бирикмасини, фан, техника, саноат, маданият ва бошқа соҳаларга оид атамаларни, шеваларда қўлланиладиган сўзларни ўз ичига олган беш жилдлик “Ўзбек тилининг изоҳли луғати” бу борада амалга оширилган ишларнинг энг муҳимларидандир.

Тил нафақат муомала воситаси, балки халқнинг маданияти, урф-одати, унинг турмуш тарзи, тарихидир. Турли халқларнинг тилларига ҳурмат эса, ўз

навбатида, ўзаро тушунишни, мулоқотларга имконият яратади. Тилларнинг сақланиб қолиши учун эса бу тилларни қўллаб-қувватлаш зарурдир. Айнан тил туфайли инсоният у ёки бу халққа мансублигидан фахрланиб яшайди. Барча тилларни тан олиш ва ҳурмат қилиш тинчликнинг бирдан-бир кафолатидир. Шу сабабли ҳам ҳар бир халқ ўз тили сақланиб қолиши учун ҳаракат қилади.

Лингвист олимларнинг фикрича, яна 25 йилдан сўнг ҳозир муомалада бўлган тилларнинг ўнтасидан биттаси сақланиб қолар экан.

Бугунги кунда дунёда 6809 та тил мавжуд бўлиб, уларнинг тенг ярми саккизта давлат – Мексика, Индонезия, Камерун, Бразилия, Ҳиндистон, Хитой, АҚШ ва Россия ҳиссасига тўғри келади. Энг кўп тилли мамлакат сифатида Ҳиндистон тан олинади. Бу мамлакатда аҳоли 845 та тил ва лаҳжада сўзлашади. Иккинчи ўринда эса 600 та тил ва шевада сўзлашувчи Папуа – Янги Гвинея туради. Сайёрамизда энг кўп аҳоли сўзлашадиган тил сифатида хитой, инглиз ва испан тиллари тан олинган. Биринчи ўнликка ҳинди, бенгал, араб, португал, немис, рус ва япон тиллари ҳам киритилган. Жаҳон тилларининг атиги 4 фоизи Европа қитъасига тўғри келса-да, энг кўп сўзлашувчи тилларнинг тенг ярми “кўҳна қитъа”да экани маълум бўлди. 341 миллион киши инглиз тилини она тили сифатида тан олади, бироқ яна 350 миллион киши бу тилни иккинчи она тили сифатида кўришини маълум қилган. Таҳлилчилар хитой ва инглиз тиллари фойдаланиш бўйича ўз мавқеини ошириб бораётганини айтишади. Вазиятни ўрганаётган кузатувчиларнинг фикрича, фойдаланувчилар сони бўйича айни дамда инглиз тили етакчилик қилаётган бўлса, XXI аср ўрталарига бориб, хитой тили асосий тил бўлиб олиши мумкин.

Мавжуд тилларининг 90% ининг ҳар биридан 100.000 аҳоли фойдаланади. Мана шунинг ўзиёқ бу тилларнинг келажаги қоронғулигидан далолат беради. Бугунги кунда 357 тилда атиги 50 нафар киши сўзлашар экан. 46 тилдан эса атиги бир кишининг фойдаланиши айтилади. Уларнинг ўлими билан бу тиллар ҳам йўқолади. Олимларнинг фикрича, тил яшаб қолиши учун ундан камида бир миллион киши сўзлашиши керак экан. Бироқ бундай тиллар дунёда атиги 250 тадир. Ўзбек тили ҳам мана шу 250 танинг ичида экани қувонарли, албатта.

ЮНЕСКО томонидан нашр қилинадиган “Йўқолиб кетиш хавфи арафасида турган жаҳон тиллари атласи”да Европадаги 50 та, Тинч океани минтақасида эса 200 та тил йўқолиб кетиш арафасида экани таъкидланади. Африкадаги 1400 та тилдан 600 таси келажакда, 250 таси эса яқин орада бутунлай йўқолиши ҳақида бонг урилмоқда.

АҚШ ҳудудларига европаликлар қадам қўйганларида бу минтақада минглаб тиллар мавжуд эди. Айни дамда Шимолий Америка ҳиндуларнинг камида 150 та тили сақланиб қолган. Лейпциг университети ходими Бальтазар Бикелянинг сўзларига қараганда, Кавказда атиги 3-4 киши сўзлашувчи тиллар бор.

ЮНЕСКО ҳомийлигида Лейпцигда бўлиб ўтган лингвистларнинг халқаро анжуманида кам сонли халқларнинг тиллари йўқолиб кетишига глобализация айбдор эканлиги айтилди. Бироқ айрим таҳлилчилар, тилларнинг йўқолишига глобализациядан ташқари айрим ҳукуматлар олиб бораётган сиёсат ҳам айбдор эканини эслатиб ўтишди. Бу каби вазият, асосан, Африка мамлакатларида учрамоқда.

Олимлар инсоният тарихида 9000 мингдан ортиқ тил йўқ бўлиб кетганини айтишади. Нафақат босиб олинган ҳудудлардаги халқларнинг тиллари, балки фотиҳларнинг тиллари ҳам йўқолиб кетгани тарихдан маълум. Бу борада қадимги юнон, оромий, лотин, санскрит, ведий, оссурий, қадимги форс тилларини мисол сифатида келтириш мумкин. ЮНЕСКО мутахассислари ўлиб ва йўқолиб бораётган тилларни қутқариб қолиш мумкинлигини айтишади. Мисол тариқасида ўтган асрнинг 80 йилларида атиги 8 киши сўзлашган Япониянинг Хоккайдо оролидаги айн тилини келтириш мумкин. Бугунги кунда тикланган бу тилда бир неча минг киши гаплашмоқда. Икки минг йил давомида ўлик тил ҳисобланиб келинган иврит тили ҳам қайта истеъмолга киритилди. Бугунги кунда иврит тилида 9 миллион киши суҳбатлашади.

Қадимда халқлар ўз тураржойларидан мажбуран кўчирилганликлари боис улар бошқа минтақаларда сўзлашувчи халқлар билан қоришиб кетиб, уларнинг тилларини ўзлаштиришга мажбур бўлишган. Лотин Америкасидаги айрим халқлар эса алкоголь ва гиёҳванд моддалар истеъмоли туфайли йўқ бўлиб кетган. Эндиликда эса кичик бир халқ ёшларининг келажаги порлоқ сифатида кўриладиган иккинчи халқ тилидан фойдаланишга уринаётгани боис тиллар йўқолмоқда.

Қачонки болалар ўз она тилларида ўқишни тўхтатар экан, ўша тил йўқолиб кетиш арафасига келиб қолади. Тилларни сақлаб қолиш бу ўша халқнинг маданияти, урф-одати, расм-русумларининг сақланиб қолинишини англади. Чунки халқ тақдири тил тақдири билан бевосита боғлиқ. Тил ҳар бир миллат маданиятининг ўзгидир. Шу сабабли ҳам тилнинг сақланиши халқ тараққиёти ва келажагини белгилайди. Тил халқни бирлаштиради, тарбиялайди, ўқитади, урф-одат, анъаналарини сақлайди. Шундай экан, она тилимизнинг халқаро миқёсдаги обрў-эътиборини юксалтиришда, уни миллий ва умумбашарий тушунчалар асосида тараққий этган тиллар сафига қўшишда ҳар биримиз тилимизга чуқур ҳурмат билан ёндашишимиз керак.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Мирзиёев Ш.М. Адабиёт ва санъат, маданиятни ривожлантириш – халқимиз маънавий оламини юксалтиришнинг мустаҳкам пойдеворидир. Президент Ш. Мирзиёевнинг Ўзбекистон ижодкор зиёлилари вакиллари билан учрашувдаги маърузаси // “Халқ сўзи”. – 2017. – 4 август.
2. Абу Али ибн Сино. Фонетика ҳақида рисола / Нашрга тайёрловчилар А. Маҳмудов. Қ. Маҳмудов. – Тошкент: Ўзбекистон, 1979.
3. Абу Райхон Беруний. Избранные произведения. Т. 1. – Тошкент, 1974.
4. Абулқосим аз-Замахшарий. Нозик иборалар. – Тошкент: Фан, 1992.
5. Абдулла Авлоний. Тошкент тонги. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1979.
6. Алишер Навоий. – Тошкент: Фан, 1996.
7. Ахвеледиани В.Г. Фонетический трактат Авиценны. – Тбилиси, 1966.
8. Баскаков Н.А. Введение в изучение тюркских языков. – М., 1973.
9. Боровков А.К. Тюркские глоссы в Бухарском списке. “Мукаддимат ал-адаб”. Acta Orient. НИИД. Т. XV, Fass. 1 – 3. 1962.
10. Боровков А.К. Бадои ал-луғат. Словарь Толи Имони гератского к сочинениям Алишера Навои. – М., 1961.